

Repliek

*Piet J.M. Verschuren**

Kuiper en Houweling, in het vervolg aan te duiden als de auteurs, geven hun repliek vorm vanuit de optiek van framing, om maar de woorden van de auteurs te gebruiken. Hieronder expliciteer ik eerst mijn eigen frame. Vervolgens schets ik het frame van waaruit de beide auteurs vertrekken, voor zover ik dat uit hun reacties kan reconstrueren. Vervolgens ga ik puntsgewijs in op hun reacties. Ik sluit het geheel af met enkele conclusies en slotopmerkingen.

Frames en framing

Kennisgenererend onderzoek

Gegeven dat de output bestaat uit kennis, kan het frame van waaruit ik in mijn bijdrage impliciet vertrok, worden aangeduid als kennisgenererend onderzoek. Het wordt gekenmerkt door een scheiding tussen de rol van onderzoeker en die van probleemoplosser. Zo definiëren de kwalitatieve onderzoekers Dul en Hak: 'Practice-oriented research is research where the objective is to contribute to the knowledge of one or more specified practitioners' (Dul & Hak, 2008: 31). Ook zijn van elkaar onderscheiden de rol van onderzoeker en probleemoplosser enerzijds, en die van onderzochten anderzijds. De input voor dit onderzoek wordt gevormd door onderzoeksmateriaal ofwel data, om welke reden dit type onderzoek ook wel wordt aangeduid als datagebaseerd onderzoek (zie Verschuren, 2009).

De belangrijkste categorieën van kennisgenererend praktijkgericht onderzoek zijn evaluatieonderzoek ter beoordeling van de uitvoering en effectiviteit van overheidsbeleid en marktonderzoek ten behoeve van het strategisch management in productie- of dienstenorganisaties. In Nederland gaan per jaar in beide typen onderzoek vele tientallen miljarden om aan onderzoeksgeld.

Probleemoplossend onderzoek

Er is geen scheiding van de rol van onderzoeker, onderzochten en de doelgroep of probleemhebbers, noch tussen die van kennisproducent en probleemoplosser. Tijdens dit type onderzoek, dat we ook kunnen aanduiden als participatief onderzoek, werken de deelnemers aan de oplossing van een door henzelf gesignaleerd en gedefinieerd probleem.

De input wordt primair gevormd door de materie- en ervaringskennis van probleemhebbers, alsook hun percepties en kennis van, en attitudes aangaande de voorliggende problematiek, elkaar en de relevante context. Deze input kan worden aangevuld met (kennisgenererend) onderzoek, om de nodige inzichten en

* Piet J.M. Verschuren is emeritus hoogleraar in de methodologie van de managementwetenschappen van de Radboud Universiteit in Nijmegen.
E-mail: p.verschuren@fm.ru.nl.

informatie op tafel te krijgen, zoals een kwalitatieve of kwantitatieve survey. In dat geval is een ervaren onderzoeker of een methodoloog nodig om dit proces in goede banen te geleiden.

De oudste en bekendste representanten van participatief onderzoek zijn de *community self survey* en het actieonderzoek. Later ontwikkelde vormen zijn *group model building*, spelsimulatie ofwel gaming en scenariobouw. Probleemoplossend ofwel participatief onderzoek wordt veel gebruikt bij het bedrijfskundig ontwerpen en herontwerpen van organisaties.

Framing

Voor zover ik kan nagaan, vertrekken de beide auteurs in hun repliek vanuit het frame van het participatieve type onderzoek. Ik leid dit af uit passages als: '[onderzoek] (...) in nauwe interactie met de beroepspraktijk', '(...) een harde "self-other differentiatie" (Houweling, 2011)', '(...) dat alle betrokkenen met elkaar een gesprek aangaan en met elkaar onderzoeken', '[onderzoek] (...) te verankeren in de praktijk' en '(...) vraagt oprechte deelname aan de leer-, werk-, onderzoeksgemeenschap (...)'. Hoewel dit niet standaard is voor het participatieve onderzoek lijken de auteurs bovendien een verbinding te leggen met het fenomenologische en constructivistische gedachtegoed, met hun nadruk op individuele zingevingsprocessen van de onderzoekspersonen. Ik leid dit af van een affiniteit die zij blijken te hebben met de narratieve methode ('Bij het in ons lectoraat verrichte narratief onderzoek (...)').

De beide soorten onderzoek verschillen sterk van elkaar, en ook de onderzoeker dient over heel verschillende kwaliteiten te beschikken (zie ook onder 'Conclusies en slotopmerkingen' hierna). Het kennisgenererende type voldoet aan de standaarddefinitie van een empirisch onderzoek, namelijk als een kennisgenererende activiteit. Velen, onder wie ook kwalitatieve onderzoekers, zullen de term 'kennisgenererend onderzoek' dan ook als een tautologie ervaren (en niet zelden tegelijkertijd probleemoplossend onderzoek als iets anders zien dan onderzoek). Niettemin heb ik in deze bijdrage voor deze benaming gekozen vanwege het contrast dat deze tot uitdrukking brengt met het participatieve onderzoek, zijnde primair een probleemoplossende activiteit. Van de bestaande methodologische literatuur is naar mijn schatting minstens 90 procent gewijd aan het kennisgenererende type onderzoek.

Puntsgewijze reactie op de repliek

Vooraf zij opgemerkt dat meerdere punten van de auteurs door mij onbehandeld zijn gebleven, aangezien de strekking ervan mij helaas ontging, ook na herhaald lezen. Een tweede opmerking is dat naar mijn mening, en anders dan de titel van de repliek doet vermoeden, in ieder geval voor alle overige punten geldt dat ze te maken hebben met het verschil in hun en mijn framing. Verder zijn onbehandeld gebleven reacties van de auteurs die een rechtstreekse uiting zijn van het door hen aangehangen participatieve type onderzoek (zie onder andere de citaten onder framing hierboven). De reden is dat ik deze van harte onderschrijf. Ook in

mijn visie is het participatieve type onderzoek een uiterst belangrijke benadering als vorm van praktijkgericht onderzoek. Maar zie voorts ook onder ‘Conclusies en slotopmerkingen’ hierna.

Bekijken we als eerste hun kanttekening bij mijn definitie van praktijkgericht onderzoek als gericht op het leveren van een ‘bijdrage (...) aan de oplossing van handelingsproblemen, zoals problemen van strategisch management in organisaties en beleidsproblemen van overheden’. Daartegenover stellen zij ‘(...) bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke (praktische) vragen op een wetenschappelijk robuuste manier’. Hoewel niet helemaal helder is wat we moeten begrijpen onder ‘(...) maatschappelijke (praktische) vragen (...)’, neem ik aan dat ook zij daarmee handelingsproblemen bedoelen, als onderscheiden van kennisproblemen, ofwel problemen in de sfeer van ‘kunnen’ in plaats van ‘kennen’. Als zij met ‘maatschappelijk’ een breder veld beogen dan (mijn; PV) ‘problemen van (...) organisaties en (...) overheden’, dan juich ik dat toe. En als met ‘een wetenschappelijk robuuste manier’ wordt bedoeld een oplossing die niet van elk situationeel detail afhankelijk is, en dus breder toepasbaar, dan kan ik ook daarmee instemmen. Maar ik merk wel op dat generalisering niet of slechts zeer beperkt mogelijk is met participatief onderzoek, gericht als het is op het hier en nu.

Verder blijkt uit de citaten uit het eerste deel van het commentaar dat de auteurs niet houden van gescheiden rollen. Dat mag, maar als zij vervolgens stellen dat (ik citeer): ‘Er is gekozen [door mij; PV] voor een “harde” self-other differentiatie’, ‘met een duidelijke hiërarchie, de onderzoeker (als denkend subject) weet wat de ander zou moeten doen’, dan raakt dit kant noch wal. Enerzijds is de genoemde differentiatie sinds de verlichting een onomstreden kernwaarde van de wetenschap, en sinds de vorige eeuw ook van het standaardbeeld van (kennisgenerend) onderzoek. Deze is bedoeld om te kunnen komen tot onderzoekeronafhankelijke kennis en inzichten. Anderzijds ken ik geen enkele methodologie die voor de overige in dit citaat geventileerde kwalificaties ruimte laat, laat staan deze aanmoedigt.

Dan wat betreft de veranderlijkheid van het object. Mijn stelling over een relatief snel uitvoerbare en flexibele onderzoeksstrategie roept bij de auteurs de reactie op: ‘Wij betwijfelen of het te voorkomen is dat het probleem tijdens de uitvoering van karakter verandert, zo is immers het leven.’ Nou, als een onderzoek in drie maanden tijd afgerond kan worden in plaats van in drie jaar of nog (veel) langer, zoals bij kwantitatief onderzoek niet zelden het geval is, dan helpt het wel. En als de onderzoeker iteratief-parallel te werk kan gaan in plaats van te zijn veroordeeld tot een lineair-seriële en daardoor weinig flexibele werkwijze, zoals eveneens eigen is aan het kwantitatieve onderzoek, dan geeft dit in ieder geval de mogelijkheid om al tijdens de uitvoering op veranderingen in te spelen. En voor het overige moet het punt van een veranderlijk object nu ook weer niet worden overdreven. Er zijn legio problemen die niet van dag tot dag veranderen, zoals het probleem van files, werkloosheid, toestroom van buitenlanders, klimaatverandering met de vele daarmee samenhangende zaken, voorkeuren van klanten voor of tevredenheid met bepaalde goederen en diensten (marktonderzoek), de effecten van een overheidsbeleid (evaluatieonderzoek), enzovoort.

Direct daarop volgend lezen we: ‘Uiteraard is er ook onderzoek waar juist de tijd en daarmee de verandering wordt omarmd’, gevolgd door de stelling dat dit gunstig is voor causaal onderzoek. Maar voor een participatief onderzoek, waar de tijdsfactor inderdaad inherent aanwezig is, gaat het voordeel ervan voor causaal onderzoek niet op. Invoering van of wachten op een spontaan optredende X in een als participatief bedoeld onderzoek, om daarna het causale gevolg Y vast te stellen, zoals de auteurs lijken te suggereren, is niet langer als een participatief onderzoek te kwalificeren, maar als een (kennisgenererend) veldexperiment.

Dat de auteurs mijn punt over causaliteit niet begrepen hebben, blijkt ook even verderop. Ik geloof graag dat de auteurs in hun narratief onderzoek regelmatig causaliteit en een causaal denken bij de deelnemers naar voren zien komen. Sterker nog, het zou buitengewoon onwaarschijnlijk zijn als het niet gebeurde. Het denken in termen van oorzaak en gevolg is een van de meest kenmerkende trekken van menselijke reflectie. Maar het zegt niets over hoe fenomenologisch en constructivistisch georiënteerde kwalitatieve onderzoekers denken over zaken als verklaren en causaal onderzoek. Let wel, dat laatste is heel iets anders dan onderzoekspersonen zelf laten nagaan wat de achtergronden zijn van hun meningen, houdingen en gedragingen, in termen van redenen, doelstrevingen en zingeving.

Conclusies en slotopmerkingen

Het is de verdienste van de auteurs te hebben gewezen op een eenzijdigheid in mijn bijdrage. Deze vloeide niet voort uit een onderwaardering van het participatieve onderzoek. Integendeel, het is ook in mijn ogen een buitengewoon belangrijke benadering om problemen bij groepen samenwerkende en vooral *samenlevende* mensen (werd dát bedoeld met ‘maatschappelijke vragen?’) aan te pakken en tot een werkelijke en duurzame verandering te brengen. De achtergrond van mijn omissie is veel meer dat participatief onderzoek, en vooral actieonderzoek, van een heel andere orde is dan het kennisgenererende type onderzoek. Zij behelzen primair probleemanalyse en probleemoplossing en pas secundair onderzoek. De hiervoor benodigde kwalificaties wijken dan ook sterk af van die voor een (kennisgenererende) onderzoeker. Te noemen zijn, naast kennis van de methodiek en methodologie van actieonderzoek, vaardigheden in het werken met groepen, in het faciliteren van sociale processen en in projectmanagement, terwijl meestal ook enig persoonlijk overwicht gewenst is. En al naar gelang er een zwaardere component (kennisgenererend) onderzoek in het project aanwezig is, zijn natuurlijk daarnaast ook onderzoekskwaliteiten in de zin van de gevestigde onderzoeksmethodologie gewenst.

Maar het belangrijkste is nog een factor waarop ik door collega dr. Jan Achterberg, werkzaam bij de afdeling Bedrijfswetenschappen van de Radboud Universiteit Nijmegen, opmerkzaam werd gemaakt. Deze is dat niet zelden ook een gedegen materiedeskundigheid aangaande de problematiek in kwestie nodig is. Het argument daarvoor is dat het niet aangaat om probleemhebbers te laten aanmodderen, terwijl een expert hen snel verder zou kunnen helpen. Zo kan de laatstgenoemde vaak op voorhand aangeven waar de schoen knelt, en/of in welke richtin-

gen geschikte oplossingen te vinden zijn. Zou dit niet het geval zijn, dan kunnen we wel stoppen met de ontwikkeling van kennis en deskundigheden. De situatie is vergelijkbaar met die van een psychiater of psychotherapeut. Ook als hij of zij een non-directieve werkwijze aanhangt, zoals een actieonderzoeker geacht wordt te doen, dan nog dient deze de kaders aan te bieden waarmee de patiënt tot zelfinzicht kan komen en vervolgens kan werken aan een verbetering.

De conclusie is dat de rol van onderzoeker (lees: projectleider) in een actieonderzoek extreem ingewikkeld kan zijn, en hoofdzakelijk vraagt om andere expertises dan die van een onderzoeksmethodoloog. Dit, en het primaat van probleemoplossing, is de werkelijke achtergrond, let wel: niet rechtvaardiging, van mijn aanvankelijke omissie. We dienen ons te realiseren dat het twee totaal verschillende onderzoeksbenaderingen zijn, die niet tot elkaar kunnen worden herleid. Uiterste voorzichtigheid moet dan ook worden betracht om de ene strategie te kritiseren vanuit de andere, zoals de auteurs lijken te willen doen. Voor je het weet, tast je de eigenheid en de kernwaarde van een van beide benaderingen aan.

Ook dienen we niet uit het oog te verliezen dat het participatieve model in slechts een relatief klein aantal gevallen opportuun is. Het is niet alleen slechts geschikt onder de restrictieve conditie dat de onderzoekseenheden personen of groepen zijn, en deze bovendien probleemhebbers zijn, of in ieder geval naar verandering streven. Daarenboven moet het zo zijn dat de laatstgenoemden hun eigen probleem respectievelijk veranderingswens definiëren en aan de oplossing of realisering daarvan gaan werken. En tot slot is dit model niet opportuun, of mogelijk zelfs ongeschikt, als er onoverbrugbare belangentegenstellingen in het spel zijn, als de betrokkenen bij een problematiek zijn afgehaakt en niet meer mee willen werken aan een oplossing, dan wel deze laatste tot de verantwoordelijkheid van anderen uitroepen, en/of als de deelnemers om strategische redenen een sterk belang hebben bij een bepaald onderzoeksresultaat, zoals niet zelden het geval is bij evaluatieonderzoek. In meer dan 90 procent van de mij bekende soorten probleemstellingen van praktijkgericht onderzoek zijn deze condities niet vervuld.

Literatuur

- Dul, J. & Hak, T. (2008). *Case Study Methodology in Business Research*. Amsterdam, Elsevier.
- Verschuren, P. (2009). *Praktijkgericht onderzoek. Ontwerp van organisatie- en beleidsonderzoek*. Den Haag: Boom Academic.